

STABILITÁS ÉS VÁLTOZÁS AZ IDŐSEK HÁZTARTÁS- SZERKEZETÉBEN

Monostori Judit

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunk az idősek háztartásszerkezetében 1990 és 2011 között bekövetkezett változásokat mutatja be keresztmetszeti adatok felhasználásával és longitudinális megközelítésben. A vizsgált időszak fontos változása az egyedül élők és az elváltak arányának növekedése az idősek több korcsoportjában. Életpálya megközelítésben az egyszemélyes háztartások időben nagy stabilitást mutatnak. A 11 éves megfigyelési időszak alatt az egyszemélyes háztartástípusból volt a legkisebb a kilépési mobilitás. Ez azt jelenti, hogy ha valaki egyedülállónak válik, nagyon kevés esélye van arra, hogy idős korában ismét együtt éljen valakivel. A másik komolyabb változás a tekintetben figyelhető meg, hogy 1990 óta növekedik a partner nélkül, gyermekeikkel élő idősek aránya. Arányuk a „fiatalabbak” körében emelkedett, ami arra utal, hogy a fiatal generációk kései önállósodása, a párkapcsolataik törékenysége komoly hatással vannak még a 60 év feletti generációk családszerkezeti formáira is. Az egyéni életpályák mikroszintű vizsgálata rámutatott arra, hogy a 2001-ben 55-69 év közötti népesség felét érintette valamilyen családszerkezeti változás a vizsgált 11 éves periódusban. A nők és a fiatalabb kohorszok körében valamivel nagyobb volt az érintettség, azaz rájuk jellemzőbb volt, hogy család összetételük megváltozott 2001 és 2012 között.

Tárgyszavak: idősödés, családszerkezet, háztartásszerkezet, intézeti háztartások, panel kutatás

Monostori Judit, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

E-mail: monostori@demografia.hu

BEVEZETÉS

A népesség, és ezen belül az idősek háztartásszerkezetének alakulását makroszintű strukturális változások és mikroszinten működő hatásmechanizmusok is befolyásolják. A hosszú távú makrohatások közül a család gazdasági szerepének a megváltozását, az iskolai végzettség szerinti struktúra átalakulását, a gazdaság ágazati szerkezetének, a megélhetési viszonyoknak a megváltozását, valamint az állam társadalompolitikai szerepének átalakulását említhetjük meg. A XX. század első feléig sokkal inkább kijelölt pályán haladt, hogy az emberek milyen háztartás-struktúrában élték az életüket. A többgenerációs együttélési formák széles körben való elterjedtsége időszakában inkább arról beszélhetünk, hogy az egyének háztartáson belüli helyzete változott meg az életpálya során. A születésük utáni években gyermekként, fiatal felnőtt korukban az újabb generációk szüleiként, később idősödő szülőként, majd a család legidősebb tagjaként élték életüket. Családon belüli szerepük ezekhez a szakaszokhoz kapcsolódott. Továbbá az is jellemző volt, hogy az idősek mindvégig aktív tagjai maradtak a háztartásnak. Ma az életpálya különböző szakaszaiban más-más háztartás-szerkezetben élünk, idős korunkra nagy eséllyel kiszakadunk gyermekeink, unokáink közvetlen közelségéből. Életünk utolsó szakaszára többnyire egyedül maradunk.

A hosszú távú folyamatok mellett rövidebb távon is fontos változások zajlottak le, amelyek hatással vannak az idősek együttélési mintáira. A többgenerációs életforma további visszaszorulásával, az egyéni és a családi életpályák diverzifikálódásával, az alkalmazotti munka és a nyugdíjrendszer kiterjedésével és a várható élettartam megnövekedésével az időskor egy önálló, a korábbi életszakaszoktól jól elkülöníthető szakasszá vált sok szempontból is. Ráadásul egy időtartamát tekintve folyamatosan növekvő életszakaszról van szó. 1980-ban egy 60 éves magyar férfi várható élettartama 14,6 év volt, 2014-ben 17,6. Egy ugyanilyen életkorú nő 1980-ban átlagosan még 18,4, 2014-ben már 22,5 életévre számíthatott.

A tanulmány címében jelzett „stabilitást és változást” a fent említett makroszintű strukturális átalakulások tükrében értelmezzük, ám írásunk alapvetően a mikroszintű folyamatokra fókuszál, ezekbe ágyazva mutatja be az idősek háztartásszerkezetében az elmúlt két évtizedben bekövetkezett változásokat.

A mikroszintű tényezők köréből elsősorban az egyének életciklusához kötődő jellemzők, az anyagi körülmények, a szülői családtól hozott kulturális és demográfiai minták, az időskor előtti életszakasz demográfiai eseményei azok, amelyek kényszerek és lehetőségek formájában alakítják az érintettek háztar-

tájszerkezetét. Ezekon kívül még számos egyéni döntés, preferencia formálja az együttélési formákat, amelyek így igen széles skáláját teremtik meg a mai társadalmakban megjelenő háztartástípusoknak.

Tanulmányunkban azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogyan alakulnak át az együttélési minták idős korban, milyen befolyást gyakorol erre az a tény, hogy a 60. életév utáni életszakasz meghosszabbodott, és az ún. legidősebbek – a 80–85 év felettiak – aránya növekszik legnagyobb mértékben a mai magyar társadalomban is. Rámutatunk arra, hogy az együttélési formák tekintetében mely tényezők mutatnak térben és időben is viszonylag nagy állandóságot, és milyen következményei vannak az utóbbi évtizedek változásainak.

Bár idős korban kevesebb életesemény történik, mint a fiatalabb életszakaszunkban, a háztartásszerkezet alakulását tekintve ez az időszak is hoz változásokat, részben az idősek, részben a gyermekek életeseményeinek következtében. Mindezek közül a legfontosabb, legnagyobb változást hozó esemény kétségkívül a társ elvesztése, az özvegyülés, amely jellemzően egyedülléthez vezet. Az egészségi állapot megromlása is állhat a háztartásszerkezeti változások mögött, hiszen a magát ellátni képtelen egyedül élő szülő újra összeköltözhet gyermekeivel, esetleg intézetbe is kerülhet (Dostie – Léger 2015). A fiatalabbak körében pedig szerepet játszhat a gyermekek szülői házból való kiköltözése is, amely után az idősödő szülők magukra maradnak (ezekről lásd Evandrou et al. 2001, Mutchler – Burr 1991, Boersch-Supan et al. 1988).

Számos kutatás foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy a párkapcsolatok növekvő instabilitása hogyan befolyásolja a generációk közötti kapcsolatot és az együttélési mintákat (lásd Doyle et al. 2010, Arber – Timonen 2012). Ennek a kérdésnek a vizsgálata szorosan összefügg azzal, hogy vajon a család, mint gazdasági egység funkciójának gyengülése mellett mivel magyarázhatjuk még azt, hogy egyre többen vannak, akik az életpálya különböző időszakasaiban – különösen idős korban – hosszabb ideig is egyedül élnek. Az egyedüllét oka ugyanis nem csupán a társ elvesztése, halála lehet, hanem az is, hogy az érintettek elválnak, és nem létesítenek újabb párkapcsolatot. A hazai statisztikák is utalnak arra, hogy a válások között egyre nagyobb arányban találunk olyanokat, amelyek több évtized után, a gyermekek „kirepülését” követő szakaszban történnek. Feltételezhetjük tehát, hogy az egyedülélővé válás okai is változnak az idők során. Nemcsak az idősek saját, hanem a gyermekek törékenyebb párkapcsolata is hatást gyakorolhat a háztartásszerkezetükre. És nem csupán abban a formában, hogy a gyermekek egy válás után hosszabb-rövidebb időre visszaköltöznek a szülőkhöz, hanem más vonatkozásban is. A szülővel való stabil,

támogató kapcsolatot ugyanis gyengítheti is, ha a gyermek partnerkapcsolata nem stabil, esetleg felbomlik.

A családi együttélési forma az objektív és a szubjektív jólét alakulásának egyik legfontosabb meghatározója. Az egyedül élő idősök például jobban rászorulnak az egészségügyi és a szociális ellátórendszer támogatásaira, gyakrabban vesznek igénybe házi segítségnyújtást, hamarabb válnak elesettebbé, mint a családban élő társaik. Általában anyagi helyzetük is rosszabb, hiszen költségeik jelentős részét nem tudják másokkal megosztani. Nagyobb kiszolgáltatottságuk következtében lelkiállapotuk is labilisabb lehet, körükben magasabb a magukat magányosnak érzők aránya is (Dykstra et al. 2005). Mindez indokolja, hogy tanulmányunkban kiemelten foglalkozunk az egyedülállóvá válás demográfiai-szociológiai jellemzőivel.

ADATOK

A makroszintű változásokat leíró keresztmetszeti adataink az elmúlt két évtized cenzusaiból (1990, 2001, 2011) származnak. A nagy mintaelemszám lehetővé teszi, hogy részletesebb háztartásszerkezeti elemzéseket végezzünk, és a cenzusok teremtik meg a lehetőségét annak is, hogy számításokat végezzünk a magánháztartásban és az intézményekben élő idősök arányáról.

Az idős életszakaszban történt mikroszintű háztartásszerkezeti változásokat az *Életünk fordulópontjai* demográfiai panel adatfelvétel alapján mutatjuk be, amely 2001-ben indult el Magyarországon. A mintába bekerült személyek életét 11 éven keresztül követte az adatfelvétel. Felkeresésükre eddig négyszer, 2001-ben, 2004-ben, 2008-ban és 2012-ben került sor. A 2001-es kiinduló mintanagyság 16 363 fő volt. Az évek során a minta egy része meghalt, más része külföldre vagy intézetbe költözött, és számottevő volt a lemorzsolódás (a válaszadás visszatartása, a válaszképtelenség) mértéke is (lásd Bartus 2015, Makay 2016). Összességében 8103 személy sikeres kérdezése történt meg mind a négy adatfelvételi hullám során.

Elemzésünkbe azokat a személyeket vontuk be, akik 2001-ben 55–69 év közöttiek voltak, azaz 1932 és 1946 között születtek, és mindvégig benne voltak az adatfelvételben. A súlyozatlan minta elemszáma 1908, a súlyozotté pedig 1588 főt tett ki (*1. táblázat*).

Amint az *1. táblázat* is mutatja, az idősök körében a megfigyelt népesség egészéhez képest lényegesen nagyobb (21%) azoknak az aránya, akik a megfigyelési

időszak alatt meghaltak. Értelemszerűen az ő életpályájukat nem tudtuk mindvégig megfigyelni, így kimaradtak az elemzésünkéből.

1. táblázat: A panel elemzésben használt adatbázis minta- és alminta elemszáma az adatfelvétel hullámaiban (N)

Size of the sample and subsample used in the analysis in each wave of the panel survey (N)

	Teljes minta				1932–1946 között született kohorszok (súlyozatlan)			
	2001	2004	2008	2012	2001	2004	2008	2012
Sikeres interjú	16 363	13 540	10 449	8103	3697	3093	2473	1908
Meghalt		500	638	596		215	278	271
Külföldre költözött		n.a.	128	127		n.a.	3	1
Válaszadás visszautasítása		1041	1312	1038		217	220	178
Egyéb		1282	1013	585		172	119	115

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001–2012-es adatfelvételek.

Megjegyzés: Az „egyéb” kategória az alábbiakat tartalmazza: válaszképtelenség; nem található meg a keresett személy; ismeretlen helyre költözött.

Az *Életünk fordulópontjai* adatfelvételben a háztartásszerkezeti változásokat négy időpontban figyeljük meg, mivel az egyes adatfelvételi hullámok közötti időszakról nincsenek megbízható adataink. Ezáltal kismértékben alábecsüljük a családszerkezeti változások arányát, hiszen lehetséges, hogy a két adatfelvételi hullám között zajlottak változások, de ha a következő hullámban az előzővel azonos együttélési formát regisztráltunk, akkor azokat nem tudtuk figyelembe venni. Részben ez az oka annak is, hogy nem eseménytörténeti elemzést végeztünk, hiszen nem tudjuk pontosan megmondani, hogy egy adott együttélési forma bekövetkezett-e vagy sem az egyéni életpályán, és az mikor történt. Így tulajdonképpen csak az egyes hullámok alatt megfigyelt családszerkezeteket vizsgáljuk, részben az egyik hullámról a másikra, részben pedig az első hullámban és a negyedik hullámban megfigyelt adatok alapján.

A kétváltozós elemzések mellett kutatásunkban logisztikus és multinominális logisztikus regressziós elemzéseket végzünk. Ez utóbbiak mutatnak rá arra, hogy az egyes demográfiai és szociológiai ismérvek milyen szerepet játszanak az idős életpályán bekövetkező háztartásszerkezeti átalakulásokban.

AZ IDŐSEK HÁZTARTÁSSZERKEZETÉNEK ALAKULÁSA AZ UTÓBBI KÉT ÉVTIZEDBEN

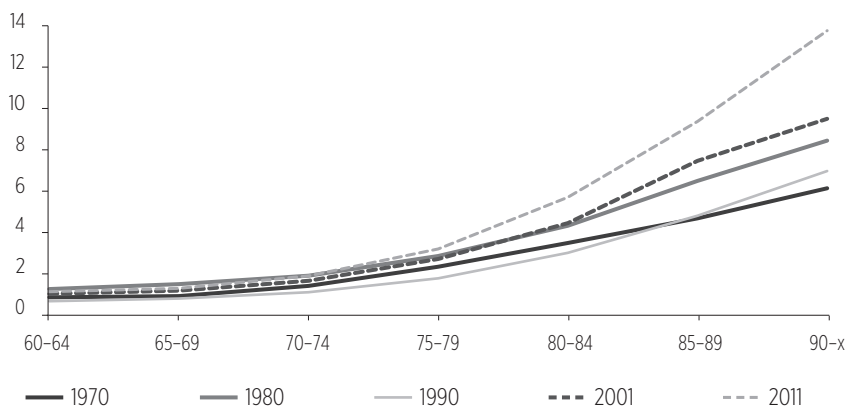
A lakossági vizsgálatokon alapuló kutatások többsége – így a mi kutatásunk is – alapvetően a magánháztartásokban élő idősök megfigyelésére szorítkozik, noha az idősök egy része élete utolsó éveit intézetben éli le. Más európai országokkal összevetve a magyarokra kevésbé jellemző az intézetbe vonulás/kerülés.¹ Különösen igaz ez a magyar férfiakra, akiknek a túlnyomó többsége még a 80–90-es éveiben is magánháztartásban él. Ennek oka alapvetően az, hogy a férfiak körében alacsony azok aránya, akik túlélnek a partnerüket, és egyedül kell magukról gondoskodniuk. Az intézetbe kerülés valószínűsége pedig elsősorban azoknál növekszik meg, akik egyedül élnek, azaz elsősorban a nők körében.

Az utóbbi évtizedekben ugyanakkor az intézetben élők aránya lassan növekedett, ami nem csupán annak köszönhető, hogy az idősök körében egyre nagyobb az ún. legidősebb idősök (85 éves és idősebb népesség) száma, hanem annak is, hogy az intézetben élők aránya már a 75 év felettiek körében is emelkedésnek indult (1. ábra). A 2011-es népszámlálás adatai szerint a 60 éves és idősebb népesség körében valamivel több mint 63 ezret tett ki az intézeti háztartásban élők száma.

Az intézményekben élők alacsony arányának feltehetően az az oka, hogy az állami intézményrendszer szűk kapacitásokkal rendelkezik, a magánszektor szolgáltatásaihoz pedig csak a jómódúak férhetnek hozzá. Szerepet játszhat benne az állami intézmények rossz állapota és szolgáltatásainak alacsony színvonala is, és ezzel összefüggésben a kedvezőtlen lakossági megítélése, illetve azok a beállítódások, amelyek az idősgondozás ügyét még ma is gyakran az idősöket körülvevő család feladatának tekintik. Ez abban a kontextusban jelenik meg komolyabb problémaként, hogy egyre kevesebben élnek egy háztartásban a gyermekeikkel és azok családjával, viszonylag alacsony azon gyermekek aránya, akik úgy vélik, hogy a gyermekeknek össze kellene költözniük idős szüleikkel, és az idősök körében is alacsony a támogatottsága annak, hogy amennyiben olyan állapotba kerülnek, hogy nehezen tudják ellátni magukat, szívesen összeköltöznének gyermekeikkel. Az 1932 és 1946 között születettek csoportjában nem érte el a 10%-ot azok aránya, akik életük utolsó szakaszában össze szeretnék költözni családtagjaikkal (2. táblázat).

¹ Erre vonatkozóan lásd az Eurostat CensusHub oldalait: <https://ec.europa.eu/CensusHub2/query.do?step=selectHyperCube&qhc=false> Letöltés: 2016. november 20.

1. ábra: Az intézetben élők aránya az idősök különböző korcsoportjaiban (%)
Rate of institutionalisation among older people by age group (%)

Forrás: KSH, Cenzusok. A KSH Népszámlálási főosztályon Kovács Marcell nem publikált számításai.

2. táblázat: Az idősellátás módjainak támogatottsága
Melyik állítást támogatja az alábbiak közül: Ha Ön már olyan idős lesz, hogy nehezen tudja egyedül ellátni magát, akkor mit szeretne...
Opinion about different types of eldercare in later life

	Megoszlás (%)	N
Elköltözni egy olyan otthonba, ahol szakember ellátásban részesülhet	17,9	272
Olyan megoldást találni, hogy továbbra is a saját otthonában élhessen	71,2	1080
Odaköltözni valamelyik családtagjához, összeköltözni valakivel	9,8	149
Egyéb megoldás	1,1	16
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>1518</i>

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001.

Megjegyzés: Az adatok az 1932 és 1946 között született kohorszokra vonatkoznak.

Mindezek után térjünk át a magánháztartásban élő idősök együttélési mintáinak vizsgálatára! A rendszerváltás utáni időszakban a magánháztartásban élő 60 éves és idősebb népesség legnagyobb csoportját azok teszik ki, akik partnerükkel ketten élnek együtt. 1990-ben, 2001-ben és 2011-ben is 40% körüli volt az ide tartozó idősök aránya (3. táblázat). Az életkor előrehaladtával ennek a kategóriának a nagysága alapvetően csökkenő tendenciát mutat, azaz egyre többen veszítik el párjukat, és egyedül vagy más háztartásstuktúrában élnek tovább.

3. táblázat: Az idősök megoszlása háztartásszerkezet szerint (60+ népesség) (%)
Distribution of the elderly by household structure (60+ population) (%)

	1990			2001			2011		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Pár gyermek nélkül	56,3	31,7	41,6	58,4	32,7	42,7	53,4	30,8	39,6
Pár gyermekkel	14,8	12,5	13,4	16,8	11,9	13,8	19,2	11,3	14,3
Csak gyermekével	2,6	7,3	5,4	3,1	12,5	8,8	4,3	13,7	10,0
Egyedül élő	12,7	30,8	23,5	14,2	36,0	27,5	17,6	37,7	29,9
Egyéb formában	13,6	17,8	16,1	7,4	6,9	7,1	5,6	6,5	6,2
ebből:									
Több családosban: párjával és egyéb személyekkel	6,8	3,2	4,7	5,5	2,3	3,6	2,4	1,2	1,7
Több családosban: gyermekével és egyéb személyekkel	0,9	3,2	2,3	0,2	0,3	0,3	0,1	0,1	0,0
Felmenő rokonként	0,3	1,1	0,8	0,1	0,7	0,5	0,0	0,2	0,0
Egyéb rokonként	1,7	4,2	3,2	0,7	2,2	1,6	0,9	1,9	1,5
Egyéb személyként	3,9	6,1	5,1	0,9	1,4	1,1	2,2	3,1	3,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N</i>	<i>16 367</i>	<i>24 482</i>	<i>40 849</i>	<i>16 030</i>	<i>25 216</i>	<i>41 246</i>	<i>90 545</i>	<i>141 508</i>	<i>232 053</i>

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

Megjegyzés: (1.) Csak magánháztartásban élők. (2.) Az „egyéb formában” élők részletes kategóriái hierarchikus rendet mutatnak, azaz például, ha valakinek a partnere is a családban élt, akkor az első kategóriába került, függetlenül attól, hogy a gyermekei is ott élnek-e.

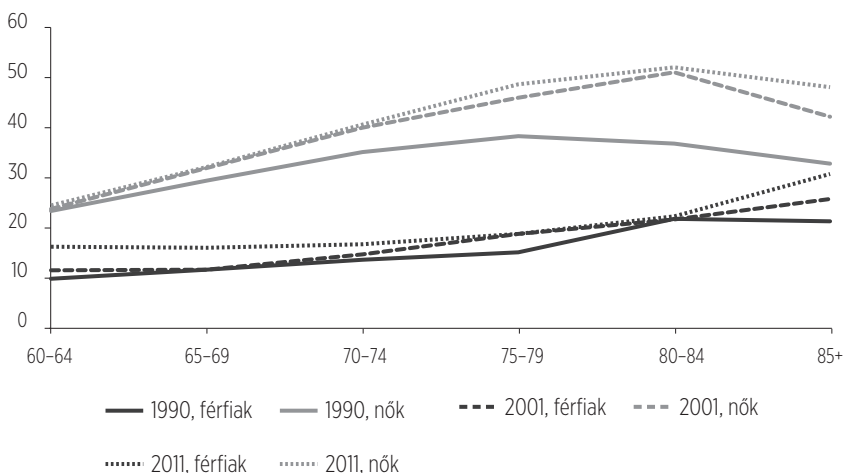
A férfiak körében minden korcsoportban sokkal magasabb a partnerükkel ketten élők csoportja, mint a nők körében. A nemek közötti különbségek már a 60-as éveikben járók körében is megmutatkoznak, de az idősebb korosztályokban még meghatározóbbá válnak. A legutolsó népszámlálás adatai alapján a 80-as éveikben járó férfiak körében két és félszer annyit tett ki a partnerükkel élők aránya, mint a nők körében. A 80 és 84 év közöttiek körében például a férfiaknak 56, míg a nőknek csupán 16%-a él ebben a háztartásszerkezetben (3. táblázat). Ez alapvetően a nemek szerint jelentősen eltérő halandósági mutatóknak köszönhető, azaz annak, hogy a férfiak várható élettartama rövidebb, mint a nőké. Emellett szerepet játszik az a tényező is, hogy ha a férfiak elveszítik a párjukat, akkor nagyobb eséllyel létesítenek újabb párkapcsolatot, mint a nők, bár mint később látni fogjuk, ennek a szerepe sokkal kisebb, mint a nemek közötti halandóság különbségének.

A 60 éves és idősebb népesség körében a második legnépesebb csoportot az egyedül élők teszik ki. Mindhárom népszámlálás azt mutatja, hogy az egyedül

élők aránya a nők körében magasabb, és azt is megfigyelhetjük, hogy az életkor előrehaladtával arányuk folyamatosan növekszik. Ez a növekvő trend csak a 80 év feletti csoportjaiban – 1990-ben már a 75-79 év közötti korcsoportban is – törik meg, aminek feltehetően az az oka, hogy ebben az életkorban többen elveszítik az önálló életvitelre való képességüket, és vagy gyermekeikhez költöznek, vagy pedig intézetbe kerülnek.

1990 óta a 60 éves és idősebb népesség körében az egyedül élők aránya növekedett. Ez a növekedés mind a nők, mind pedig a férfiak körében jellemző volt. A nőknél ez a növekedés olyan jelentős mértékű volt, hogy 2011-ben már ez volt a legnagyobb csoport, azaz ekkor már az egyszemélyes háztartásban élők aránya volt a legmagasabb a nők körében. A nők 38%-a egyedül élt, a 75 év felettieknek körülbelül a fele (2. ábra).

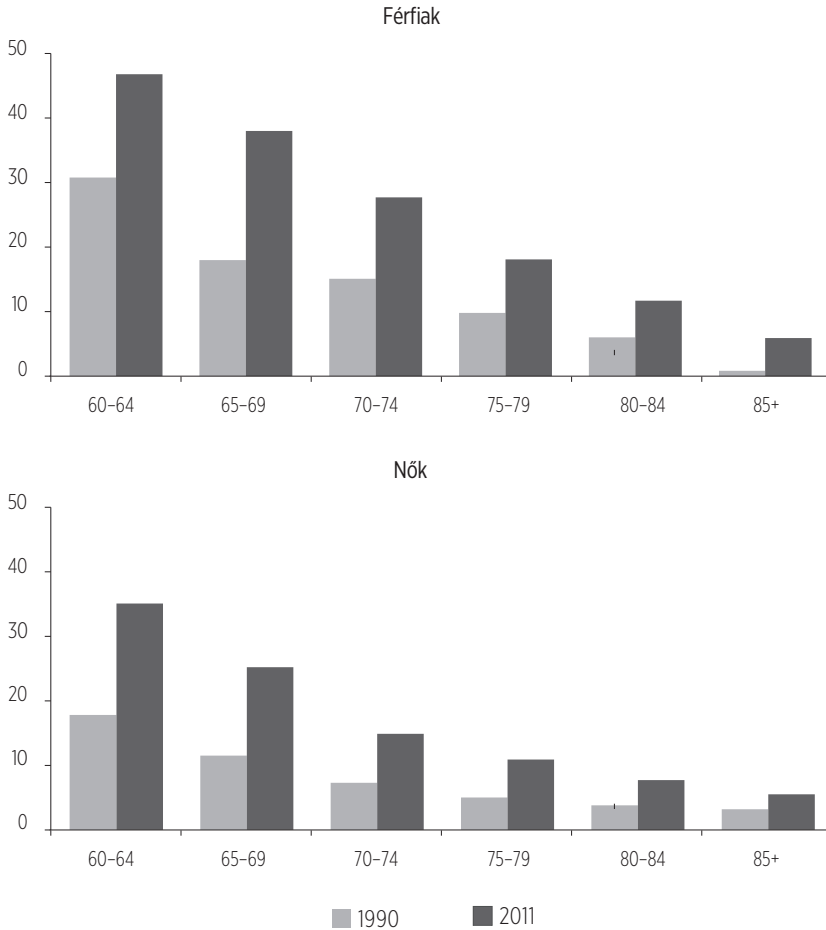
2. ábra: Az egyedül élők aránya az idősek különböző csoportjaiban (%)
Proportion of older people living alone by gender and age group (%)

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.
Megjegyzés: Csak a magánháztartásban élők.

Nemcsak az egyedül élők arányának – minden 70 év feletti korcsoportban megfigyelhető – növekedése jelent változást az elmúlt két évtizedben, hanem az is, hogy 1990-hez képest az egyszemélyes háztartások körében csökkent az özvegyek és növekedett az elváltak aránya (3. ábra). Ezt úgy is megfogalmazhatnánk, hogy míg korábban meghatározó szerepe volt annak, hogy a férfiak előbb haltak meg, mint női partnereik, akik így özvegyekké váltak, napjainkban egyre fontosabb szerepe van a párkapcsolatok törékenyebbé válásának is.

3. ábra: Elváltak aránya az egyedül élők körében nemek szerint (%)
 Proportion of divorced among those living alone by gender and age group

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.
 Megjegyzés: Csak a magánháztartásban élők.

Az utóbbi két évtized fontos változása az is, hogy az általunk ún. „egyéb háztartásszerkezet” kategóriába soroltak aránya – amelybe a három vagy annál több generációs családokban élők is tartoznak – jelentősen visszaesett. 1990-ben az idősek 16%-a élt ilyen háztartásban, 2011-ben mindössze 6%-uk. Tulajdonképpen ez egy hosszú évtizedek óta tartó folyamat utolsó szakasza, amelynek során szinte jelentéktelenné válik az ilyen háztartásban élők aránya. E vonatkozásban Magyarország adatai a kelet-közép-európai országok közül a

szlovén és a cseh adatokhoz állnak közel, míg Lengyelországban, Szlovákiában és Romániában jóval magasabb a három vagy több generációs háztartásban élők aránya (CensusHub adatok²).

4. táblázat: Az idősek megoszlása nemek és háztartásszerkezet szerint (60+ népesség), 2011 (%)
Distribution of the elderly by gender and household structure, (60+ population), 2011

Magánháztartásban élők							
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában	Összesen	N
Férfiak							
60–64	45,9	27,5	5,1	16,0	5,4	100,0	29 320
65–69	56,0	19,7	3,8	15,8	4,7	100,0	21 960
70–74	59,6	15,5	3,3	16,5	5,0	100,0	16 280
75–79	60,7	11,5	3,7	18,6	5,5	100,0	11 291
80–84	55,9	10,3	4,3	22,1	7,4	100,0	7 318
85+	43,5	9,0	6,8	30,6	10,2	100,0	4 354
Nők							
60–64	40,0	17,2	14,2	24,3	4,3	100,0	36 216
65–69	38,7	12,4	12,6	32,0	4,3	100,0	29 933
70–74	32,2	9,5	12,7	40,5	5,1	100,0	25 895
75–79	23,2	7,7	13,5	48,6	7,0	100,0	21 271
80–84	16,3	7,1	14,3	52,0	10,3	100,0	16 197
85+	12,9	6,4	16,8	48,0	15,8	100,0	11 977

Forrás: KSH, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

Az 1990 után, de főként a 2000-es években lezajló háztartásszerkezeti változások közül az egyik legfontosabb az ún. „mama-hotelek” terjedése, ami azt jelenti, hogy a fiatalok napjainkban sokkal később válnak le a szülői házról, mint korábban. Ez a jelenség alapvetően a közép-kelet-európai és a dél-európai régióban vált kiterjedté. A folyamatok az idősek háztartásait is érintik, hiszen a 60-as éveikben járók körében egyre jelentősebb azoknak az aránya, akik gyermekeikkel élnek együtt. Noha az esetek egy részében nem arról van szó, hogy a gyermekek még nem költöztek el a szülői házból, hanem arról, hogy visszaköltöztek oda, és a visszaköltözést akár egy új család alapítása is megelőzhetette, az arányok növekedése jól jelzi, hogy a „mamahotelek” terjedése még ezt a korosztályt is érinti.

² <https://ec.europa.eu/CensusHub2/query.do?step=selectHyperCube&qhc=false> Letöltés: 2016. november 20.

A gyermekükkel együtt élők arányának növekedése főként abból adódott, hogy azoknak az aránya növekedett meg, akik egyedüli szülőként élnek gyermekeikkel. Míg 1990-ben a 60 éves és idősebb nők 7%-a élt partner nélkül, csak a gyermekével/gyermekeivel együtt, addig 2011-ben már 14%-uk (4. táblázat). Ezt a folyamatot már az egyszülős családok összetételének vizsgálatakor is megfigyeltük, hiszen az egyszülős családok arányának – utóbbi évtizedekben tapasztalt – növekedése elsősorban abból adódott, hogy a fiatal felnőttekkel élő idősebb szülők aránya emelkedett jelentősebben (Monostori 2015).

A HÁZTARTÁSSZERKEZETET MEGHATÁROZÓ SZOCIO-DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐK

Az idős népesség együttélési mintáinak alakulását számos demográfiai és szociológiai ismérv befolyásolja. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a különböző ismérvek milyen módon határozzák meg annak a valószínűségét, hogy egy idős személy egy adott háztartásszerkezetben éljen. Az eddig vizsgált két demográfiai ismérv (életkor és nemi hovatartozás) mellett további olyan változók is bekerültek a magyarázó változók sorába, amelyek fontos szerepet játszhatnak a család/háztartásszerkezet alakulásában. Az egyik ilyen az iskolai végzettség, amely a társadalmi státusz aggregált mutatójának tekinthető. Nyilvánvalóan hasznos lenne a jövedelmi és a vagyoni helyzet beépítése is a modellbe, de a népszámlálások ilyen típusú adatokat nem tartalmaznak. Az iskolai végzettség mellett vizsgáltuk annak hatását is, hogy a gyermekek száma hogyan befolyásolja, hogy az idősek milyen háztartásszerkezetben élnek. Mint majd utalunk rá, ennek szerepére több korábbi vizsgálat is rámutatott. Harmadik ismérvként a lakóhely jellegét vizsgáltuk. Ahogyan a népesség egészét tekintve, úgy az idősek vonatkozásában is feltételeztük, hogy a különböző településtípusokon eltérő az egyes együttélési formák reprezentáltsága. Kutatásunk ezen szakaszában multinominális regressziót alkalmazunk, aminek függő változója az eddig vizsgált öt háztartásszerkezeti forma. Referencia csoportnak tekintettük azt a háztartásszerkezetet, amelyben az idős személy párjával és gyermekével/gyermekeivel él együtt.

Ahogy már korábban is utaltunk rá, a férfiak és a nők háztartásszerkezet szerinti struktúrája jelentős különbségeket mutat. Ezt a többváltozós elemzések is megerősítik, sőt arra is rámutatnak, hogy a férfiak és a nők közötti különbségek nem magyarázhatók pusztán az eltérő korstruktúrával, hiszen a különbségek akkor is szignifikánsak maradnak, ha eredményeinket a kérdezettek korával is kontrolláljuk. A nők nagyobb valószínűséggel élnek egyedül, vagy partnerük

nélkül gyermekükkel/gyermekükkel. Férfi társaikhoz képest annak is nagyobb a valószínűsége, hogy a nők kiterjesztett családban, többcsaládos háztartásban vagy egyéb, komplexebb háztartásszerkezetben élnek. A férfiaknak viszont arra van szignifikánsan nagyobb esélyük, hogy idősebb korukban partnerükkel két fős háztartásban éljenek (5. táblázat).

Az együttélési formákat tekintve az egyes korcsoportok között is szignifikáns különbségek vannak (5. táblázat). Az egyedül élés valószínűsége az életkor emelkedésével alapvetően növekszik, a 2001-es és a 2011-es adatfelvétel idején az együttathatók életkorral való emelkedése meredekebb, mint 1990-ben. Ez az eredmény megerősíti azt a kétváltozós elemzésen alapuló megfigyelést, hogy az idősebb korosztályok körében nem csupán azért növekedik az egyedül élők aránya, mert a 60 éves és idősebb népesség körében egyre nagyobb arányt képviselnek a legidősebb, 80 év feletti korosztályok, ahol jellemzőbb az egyszemélyes háztartás, hanem azért is, mert minden korcsoportban magasabb az egyszemélyes háztartásban élés valószínűsége, mint korábban. A partnerükkel – gyermek nélkül – együtt élők életkor szerinti együttathatói alapvetően egy fordított U-alakú görbét írnak le. 1990-ben a 65-69 és a 70-74 év közötti korosztályoknál az ilyen háztartásszerkezetben élés valószínűsége magasabb a 60-64 éves referencia csoporthoz képest, a 75 éves és idősebb korosztálytól kezdve viszont szignifikánsan alacsonyabb. 2001-ben és 2011-ben is megfigyelhető a fordított U-alakú görbe, de ezekben az években a referencia csoportnak tekintett 60-64 évesekhez képest – a 2001-es modell 85 évesnél idősebb csoportja kivételével – minden életkori csoportban nagyobb az adott háztartásszerkezetbe kerülés esélye. A fiatalabb korosztályokban a növekedést az okozza, hogy ekkor még jelentős számban vannak azok a fiatalok, akik ekkor költöznek el a szülői házból, így az idősebb korosztályok jellemzőbb háztartásszerkezeti formájává válik a „csak partnerével él együtt” típusú háztartás. Az életkor további előrehaladtával viszont egyre többen veszítik el a párjukat, így a kategóriába kerülés valószínűsége az életkor előrehaladtával csökkenni kezd. Az életkor előrehaladtával alapvetően növekszik a partner nélkül, de gyermekével való együttélés valószínűsége. És lényegében ugyanez mondható el az „egyéb háztartásszerkezethez” rendelt regressziós együttathatókról is, ahol alapvetően a három vagy annál több generációs háztartásokat találjuk. Ezeknek a magyarázata az lehet, hogy az egészségi állapot folyamatos romlásával, a mindennapi szükségletek kielégítésének fokozódó nehézségeivel szembeni egyik stratégiává válhat, ha az idősek – alapvetően a partnerüket már elveszítő idősek – összeköltöznek szűkebb-tágabb családjuk valamelyik tagjával.

Az iskolai végzettség 1990-ben nem, 2001-ben néhány vonatkozásban, 2011-ben pedig szinte minden esetben szignifikáns különbségeket mutat

(5. táblázat). 2011-ben a diplomásoknak szignifikánsan nagyobb esélyük van arra, hogy egyedül vagy partnerükkel ketten éljenek. Az alacsonyabb iskolai végzettségűeknek viszont arra nagyobb az esélyük, hogy csak a gyermekükkel vagy „egyéb háztartásszerkezetben” éljenek.

Feltételeztük azt is, hogy az időseket körülvevő tágabb családi környezet meghatározza az együttélési mintákat. Ennek megfelelő mutatója lehetne az életben lévő gyermekek száma és neme. Ez utóbbival kapcsolatosan több külföldi kutatás is megerősítette, hogy az idősek nagyobb valószínűséggel költöznek össze lánygyermekükkel, mint fiaikkal. Így a „fiús szülők” körében magasabb az egyedül élők és az intézménybe kerülők aránya is (lásd pl. Dostie – Léger 2005). Sajnos a népszámlálási adatok alapján ezeket nem tudtuk tesztelni,³ de az élveszületett gyermekek száma vizsgálható volt, és az a legtöbb esetben szignifikáns hatást gyakorolt a szülők együttélési mintáira (5. táblázat). A gyermekekről rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy azok, akiknek nem született gyermekük, idős korukban nagyobb valószínűséggel élnek majd egyedül, mint hasonló életkorban levő gyermekes társaik. A gyermekteleneknek arra is szignifikánsan nagyobb esélyük van, hogy az ún. egyéb háztartásszerkezetben éljenek. A gyermekek határozott védőfaktort jelentenek abban a vonatkozásban, hogy az idősek elkerüljék az egyedüllétet. A két-, de még inkább a háromgyermekeseknek szignifikánsan alacsonyabb az esélyük arra, hogy egyszemélyes háztartásban éljenek. Esetükben nagyon erősen csökken annak az esélye is, hogy az „egyéb háztartástípusba sorolódjanak”. A lakóhely jellege szerinti differenciák számos esetben mutatnak szignifikáns különbségeket (5. táblázat). Különösen 2011-ben, amikor szinte minden hatás szignifikánsnak bizonyult. 2011-ben a budapestieknek nagyobb esélyük volt arra, hogy egyedül éljenek, mint a vidéki városok és falvak hasonló korú lakóinak. Ugyanígy a budapestiekre volt jellemzőbb, hogy partnerük nélkül, csak gyermekükkel élnek együtt. Ez az összefüggés már 2001-ben is kimutatható volt.

³ A népszámlálások csak az élveszületett gyermekek számát regisztrálják, így nem tudtuk vizsgálni az életben levő gyermekek számát, nemét, és azt sem, hogy a „nem vérszerinti gyermekek” megléte hogyan befolyásolja az idősek háztartásszerkezetének alakulását.

5. táblázat: A háztartás szerkezetét meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek a 60 éves és idősebb népesség körében, 1990, 2001, 2011. Multinominális logisztikus regresszió. (A függő változó referencia csoportja: pár gyermekével/gyermekeivel)

Demographic and sociological determinants of household structure for the elderly population aged over 60, 1990, 2001, 2011. Multinomial logistic regression. (Reference category of dependent variable: couple with children)

	1990							
	egyedül élő		pár gyermek nélkül		csak gyermekével		egyéb háztartás-szerkezet	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
Intercept	-1,526	0,000	1,744	0,000	-3,030	0,000	-0,474	0,000
Neme								
Férfi (ref.)	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
Nő	1,061	0,000	-0,368	0,000	1,173	0,000	0,437	0,000
Korcsoport								
60-64	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
65-69	0,410	0,000	0,173	0,000	0,157	0,023	0,140	0,005
70-74	0,694	0,000	0,161	0,002	0,289	0,001	0,332	0,000
75-79	0,668	0,000	-0,124	0,012	0,252	0,001	0,283	0,000
80-84	0,730	0,000	-0,272	0,000	0,413	0,000	0,491	0,000
85-x	0,773	0,000	-0,234	0,007	0,601	0,000	0,827	0,000
Iskolai végzettség								
Érettségi nélkül	-0,074	0,374	-0,004	0,961	0,009	0,947	-0,034	0,684
Érettségi	0,017	0,875	0,131	0,143	0,196	0,220	0,036	0,736
Diploma (ref.)	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
Gyermekek száma								
Nincs gyermek	1,662	0,000	0,902	0,000	0,320	0,010	0,961	0,000
1 gyermek (ref.)	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
2 gyermek	-0,226	0,000	-0,213	0,000	-0,073	0,317	-0,133	0,009
3+ gyermek	-0,603	0,000	-0,669	0,000	0,082	0,240	-0,437	0,000
Településtípus								
Budapest (ref.)	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
Megyeszékhely	-0,108	0,074	0,088	0,106	0,081	0,328	0,200	0,001
Egyéb város	0,104	0,043	0,260	0,000	-0,216	0,004	-0,225	0,000
Község	0,036	0,471	0,165	0,000	-0,156	0,029	-0,249	0,000

-2 Log Likelihood: 7752, 300

Chi-Square: 6629, 773

sig: 0,000

Cox and Snell: 0,150

Nagelkerke: 0,159

McFadden: 0,057

N=40849

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

5. táblázat: A háztartás szerkezetét meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek a 60 éves és idősebb népesség körében, 1990, 2001, 2011. Multinominális logisztikus regresszió. (A függő változó referencia csoportja: pár gyermekével/gyermekeivel) (folytatás)

Demographic and sociological determinants of household structure for the elderly population aged over 60, 1990, 2001, 2011. Multinomial logistic regression. (Reference category of dependent variable: couple with children) (continued)

	2001							
	egyedül élő		pár gyermek nélkül		csak gyermekével		egyéb háztartás-szerkezet	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
Intercept	-1,980	0,000	1,411	0,000	-3,685	0,000	-1,343	0,000
Neme								
Férfi (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Nő	1,293	0,000	-0,198	0,000	1,687	0,000	0,222	0,000
Korcsoport								
60-64	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
65-69	0,635	0,000	0,429	0,000	0,353	0,000	0,107	0,092
70-74	1,019	0,000	0,507	0,000	0,468	0,000	0,183	0,007
75-79	1,303	0,000	0,456	0,000	0,707	0,000	0,398	0,000
80-84	1,346	0,000	0,166	0,019	0,727	0,000	0,376	0,000
85-x	1,141	0,000	0,044	0,581	1,018	0,000	0,531	0,000
Iskolai végzettség								
Érettségi nélkül	-0,022	0,755	-0,138	0,018	0,151	0,129	0,670	0,000
Érettségi	0,104	0,189	0,112	0,100	0,105	0,353	0,536	0,000
Diploma (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Gyermekek száma								
Nincs gyermek	1,621	0,000	0,702	0,000	0,210	0,086	1,020	0,000
1 gyermek (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
2 gyermek	-0,419	0,000	-0,342	0,000	-0,123	0,033	-0,343	0,000
3+ gyermek	-0,717	0,000	-0,924	0,000	0,135	0,027	-0,362	0,000
Településtípus								
Budapest (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Megyeszékhely	0,020	0,724	0,174	0,001	-0,176	0,017	-0,358	0,000
Egyéb város	-0,089	0,085	0,177	0,000	-0,300	0,000	-0,458	0,000
Község	-0,033	0,513	0,210	0,000	-0,213	0,001	-0,256	0,000

-2 Log Likelihood: 8575, 799

Chi-Square: 8799, 878

sig: 0,000

Cox and Snell: 0,192

Nagelkerke: 0,205

McFadden: 0,077

N=41246

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

5. táblázat: A háztartás szerkezetét meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek a 60 éves és idősebb népesség körében, 1990, 2001, 2011. Multinominális logisztikus regresszió. (A függő változó referencia csoportja: pár gyermekével/gyermekeivel) (folytatás)

Demographic and sociological determinants of household structure for the elderly population aged over 60, 1990, 2001, 2011. Multinomial logistic regression. (Reference category of dependent variable: couple with children) (continued)

	2011							
	egyedül élő		pár gyermek nélkül		csak gyermekével		egyéb háztartás-szerkezet	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
Intercept	-1,614	0,000	1,151	0,000	-3,240	0,000	-2,830	0,000
Neme								
Férfi (ref.)	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
Nő	1,284	0,000	-0,008	0,544	1,633	0,000	0,673	0,000
Korcsoport								
60-64	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
65-69	0,533	0,000	0,441	0,000	0,166	0,000	0,270	0,000
70-74	1,003	0,000	0,656	0,000	0,411	0,000	0,609	0,000
75-79	1,475	0,000	0,787	0,000	0,741	0,000	1,107	0,000
80-84	1,687	0,000	0,685	0,000	0,907	0,000	1,576	0,000
85-x	1,802	0,000	0,547	0,000	1,218	0,000	2,080	0,000
Iskolai végzettség								
Érettségi nélkül	-0,237	0,000	-0,431	0,000	0,234	0,000	0,421	0,000
Érettségi	-0,111	0,000	-0,133	0,000	0,061	0,073	0,092	0,032
Diploma (ref.)	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
Gyermekek száma								
Nincs gyermek	2,095	0,000	1,210	0,000	0,810	0,000	2,646	0,000
1 gyermek (ref.)	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
2 gyermek	-0,446	0,000	-0,270	0,000	-0,213	0,000	-0,497	0,000
3+ gyermek	-0,863	0,000	-0,910	0,000	-0,098	0,000	-0,759	0,000
Településtípus								
Budapest (ref.)	0 ^p		0 ^p		0 ^p		0 ^p	
Megyeszékhely	-0,023	0,339	0,135	0,000	-0,202	0,000	0,116	0,002
Egyéb város	-0,078	0,000	0,128	0,000	-0,314	0,000	0,240	0,000
Község	-0,151	0,000	0,072	0,001	-0,349	0,000	0,193	0,000

-2 Log Likelihood: 18059, 755

Chi-Square: 54204, 147

sig: 0,000

Cox and Snell: 0,208

Nagelkerke: 0,222

McFadden: 0,083

N=232053

Forrás: KSH, Cenzus 1990 és 2001, 2%-os minta, Cenzus 2011, 10%-os minta. Saját számítás.

HÁZTARTÁSSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az egyéni életpályán milyen változások zajlanak le idős korban. Panel adatok alapján az 1932 és 1946 között született korosztályok háztartásszerkezetének átalakulását tanulmányoztuk több mint 10 éven keresztül. Ezek a korosztályok a megfigyelésünk kezdetekor, azaz 2001-ben 55 és 69 év közöttiek voltak.

Az általunk vizsgált korosztályokban az egyének felét érintette valamilyen háztartásszerkezeti változás ezen időszak alatt. A nők és a fiatalabb korosztályok körében valamivel nagyobb az érintettség, de a különbségek nem igazán nagyok. A változást megélők körében a 11 év alatt jellemzően mindössze egy háztartásszerkezeti változás történt, és mind a férfiak, mind a nők körében csupán 13%-ot tett ki azok aránya, akiket legalább két változás is érintett (6. táblázat).

6. táblázat: Azok aránya, akiknek megváltozott a háztartásszerkezetük, valamint a háztartásszerkezet-változások száma, 2001–2012 között (%)

Proportion of people who experienced change in their household structure and number of changes in the household structure between 2001 and 2012

Születési évek	2011											
	Férfiak				Nők				Együtt			
	0	1	2	3 és több	0	1	2	3 és több	0	1	2	3 és több
1932–1936	59,2	31,3	6,8	2,7	50,0	39,0	9,2	1,8	53,2	36,3	8,4	2,1
1937–1941	60,5	27,8	10,7	1,0	47,7	40,4	9,9	2,0	52,5	35,7	10,2	1,6
1942–1946	46,2	39,0	12,4	2,4	45,4	39,4	12,0	3,3	45,4	39,4	12,0	3,3
Összesen	54,3	33,2	10,5	2,0	47,4	39,7	10,5	2,4	50,0	37,2	10,5	2,3
N	327	200	63	12	467	391	104	24	794	591	167	35

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2004, 2008, 2012 hullámok. Saját számítás.

Ahogy korábban is említettük, ezek a számítások az adatfelvétel lehetőségeiből adódóan alulbecslik a háztartásszerkezeti változások számát, hiszen az adatfelvételi hullámok közötti változásokat nem regisztráljuk. Azokban az esetekben, amikor a megfigyelési időpontok között olyan háztartásszerkezeti vál-

tozás történt, amely azután ismét megváltozott, és a következő hullámban a megelőző hullámra jellemző háztartásszerkezet állt elő, az adott változás kiesik megfigyelési körünkből. Ilyen, rövidebb ideig tartó állapot lehet, amikor valaki a megözvegyülése után összeköltözik a gyermekeivel, vagy amikor a gyermekek átmenetileg visszaköltöznek a szülői házba.

Számításainkat két időtávra végeztük el: az első időtáv az egymást követő hullámokra terjed ki, azaz a 2001-2004, 2004-2008 és a 2008-2012 közötti változásokra vonatkozik. Ezeket az adatokat átlagoljuk amikor az egyes státuszokból való kilépési mobilitást ('t' és 't+3') illetve az egyes státuszokba való belépési mobilitást ('t-3' és 't') vizsgáljuk (7. és 8. táblák). A második időtáv egy 11 éves periódust fog át, 2001 és 2012 között. Ez esetben a kilépési mobilitás azt mutatja meg, hogy a 2001-es háztartásszerkezeti jellemzők hogyan változnak meg 2012-re, azaz mekkora azoknak az aránya, akiknek a státusza változatlan, és mekkora azoké, akik más háztartásszerkezetben élnek, mint 11 évvel korábban. A belépési mobilitás pedig arra utal, hogy a 2012-ben adott háztartástípusban élőknek mekkora aránya volt ugyanebben a státuszban már 2001-ben is, illetve azok körében, ahol változás volt, milyen szerkezetben éltek 11 évvel korábban (9. és 10. táblák).

A háztartásszerkezeti formák nem mutatják ugyanazt a stabilitást (7. és 8. táblázat). A legstabilabb formának az egyedüllét látszik. Az egyes hullámok közötti átmenet mátrix szerint az egyedül élők több mint 90%-a a következő hullámra is megtartja a státuszát. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy ha valaki egyedül marad, kevés esélye van arra, hogy kilépjen ebből a státuszból vagy hogy idősebb korában összeköltözzön valakivel. A második legstabilabb forma a 'csak a partnerükkel együtt élők', akiknek a 84%-át három év múlva is ugyanebben a státuszban találjuk. Ennél intenzívebb mozgást azoknál mérhetünk, akik 'csak a gyermekeikkel' vagy 'partnerükkel és gyermekeikkel' élnek együtt'. A gyermekeikkel együtt élők egy részétől a gyermekeik még el sem költöztek, azaz nem történt meg a szülői házról való leválás. Más részük esetében a gyermekek visszaköltöztek a szülőkhöz egy esetleges válás után. És végül vannak olyanok is, akiknél éppen a szülők egészségi állapota, anyagi helyzete járult hozzá ahhoz, hogy gyermekeikkel újra összeköltözzenek. Sajnos adatfelvételünk nem ad lehetőségeket ezeknek az eseteknek a szétválasztására, nem tudjuk, hogy mi motiválja az ilyen háztartásszerkezeti változásokat.

7. táblázat: Átmenet mátrix az egyes hullámok között. Kilépési mobilitás az egyes háztartásszerkezetekből (%)

Transition matrix across the different waves of the panel survey (exit mobility) (%)

t	t+3					Összesen
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában	
Csak partnerével	84,2	3,6	0,7	10,4	1,2	100,0
Partnerével, gyermekeivel	28,9	60,7	6,7	2,4	1,4	100,0
Csak gyermekeivel	0,5	0,9	71,7	23,6	3,3	100,0
Egyedül élő	3,0	0,0	2,6	90,4	1,3	100,0
Egyéb formában	25,0	13,0	9,3	22,8	46,9	100,0

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2004, 2008, 2012 hullámok. Saját számítás.

Megjegyzés: A számítások az egyes adatfelvételi hullámok közötti változások átlagos értékei.

8. táblázat: Átmenet mátrix az egyes hullámok között. Belépési mobilitás az egyes háztartásszerkezetekbe (%)

Transition matrix across the different waves of the panel survey (entry mobility) (%)

t-3	t				
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában
Csak partnerével	83,9	12,4	3,2	16,1	14,5
Partnerével, gyermekeivel	11,8	86,0	13,4	1,5	7,0
Csak gyermekeivel	0,1	0,6	68,9	7,2	8,1
Egyedül élő	1,5	0,0	13,2	71,4	8,1
Egyéb formában	2,7	1,0	1,4	3,8	62,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2004, 2008, 2012 hullámok. Saját számítás.

Megjegyzés: A számítások az egyes adatfelvételi hullámok közötti változások átlagos értékei.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a teljes megfigyelési időszak alatt milyen változások zajlottak a kohorszok együttélési mintáiban, azaz 2001-ről 2012-re hogyan változott az idősök háztartásszerkezete (9. és 10. táblázatok). A módszerből adódóan ez esetben jelentősebb háztartásszerkezeti változások mérhetők. Ugyanakkor megállapítható, hogy az egyedül élők esetében a státuszfenntartók

aránya ugyancsak rendkívül magas, azaz, ha ebben az életkorban valaki egyedül marad, csak nagyon kis esélye van arra, hogy később valakivel összeköltözzön. A 2001-ben egyedül élők 88%-át 2012-ben is ebben a státuszban találjuk, és mindössze 6%-ot tesz ki azok aránya, akik összeköltöznek a gyermekeikkel. Új partnerkapcsolatot még ennél is kevesebben, a vizsgált kohorszok tagjainak mintegy 5%-a létesített.

Egy 10 éves időszak alatt már jól kirajzolódik, hogy mennyire sokan veszítik el partnerüket ebben az életkorban. A 2001-ben partnerükkel együtt élők 28%-a 10 évvel később már egyszemélyes háztartásban élt. A partnerükkel és gyermekeikkel együtt élőknek pedig 22%-a veszítette el a partnerét. 11%-uktól a gyermekek is elköltözött, így egyedül élőkké váltak. A vizsgált korosztályok életében a gyermekek elköltözése is komoly háztartásszerkezeti változásokat eredményez, hiszen a partnerükkel és gyermekükkel együtt élők 48%-a esetében elköltöznek a gyermekek, és további 11%-uknál a gyermekek és a partner is „eltűnik” a háztartásból. Azaz a partnerükkel és gyermekeikkel együtt élők 59%-ától elköltöznek a gyermekek. Mivel az általunk vizsgált kohorszok közül a legfiatalabb is 55 éves volt 2001-ben, az adatok jól kimutatják a „mamahotelek” jelenségének terjedését is, hiszen a vizsgált korosztályok igen nagy csoportjánál 55 éves kor felett történik a gyermekek szülői házról való leválása. Erre utal az az adat is, miszerint a 2001-ben gyermekeikkel együtt élők több mint fele még 2011-ben is gyermekeivel él együtt. Persze ezeknek egy része olyan háztartás, ahol a gyermek már önálló családot alapított, és úgy él a szüleivel, de ezek teszik ki a kisebb hányadot.

9. táblázat: Átmenet mátrix 2001 és 2012 között. Kilépési mobilitás az egyes háztartásszerkezetekből (%)

Transition matrix between 2001 and 2012 (exit mobility) (%)

2001	2012					Összesen	N
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában		
Csak partnerével	65,8	2,6	2,7	27,6	1,3	100,0	692
Partnerével, gyermekeivel	48,2	27,8	11,1	10,8	2,1	100,0	388
Csak gyermekeivel	1,5	1,5	50,4	41,5	5,2	100,0	135
Egyedül élő	4,8	0,0	6,2	87,9	1,1	100,0	273
Egyéb formában	41,8	1,0	5,1	35,7	16,3	100,0	98

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2012 hullámok. Saját számítás.

10. táblázat: Átmenet mátrix 2001 és 2012 között. Belépési mobilitás az egyes háztartásszerkezetekbe (%)

Transition matrix between 2001 and 2012 (entry mobility) (%)

2001	2012				
	Csak partnerével	Partnerével, gyermekeivel	Csak gyermekeivel	Egyedül élő	Egyéb formában
Csak partnerével	65,2	14,0	12,5	33,9	20,9
Partnerével, gyermekeivel	26,8	83,7	28,3	7,4	18,6
Csak gyermekeivel	0,3	1,6	44,7	9,9	16,3
Egyedül élő	1,9	0,0	11,2	42,6	7,0
Egyéb formában	5,9	0,8	3,3	6,2	37,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	698	129	152	564	43

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2012 hullámok. Saját számítás.

A háztartásszerkezeti változások döntő többsége egy-egy háztartástag elvesztésével, elköltözésével függ össze, és nagyon elenyésző azok aránya, akiknek a háztartása a vizsgált időszak alatt bővült. A fiatalabb korosztályoknál még a gyermekek elköltözése, az idősebbeknél pedig az özvegyülés a háztartásszerkezeti változások fő motorja (11. táblázat).

11. táblázat: Háztartásszerkezeti változások születési kohorszok és nemek szerint, 2001-2012 (%)
Changes in the household structure by birth cohort and gender, 2001-2012 (%)

	1932–1936 között született	1937–1941 között született	1942–1946 között született
Férfiak			
Végig egyedül élő	3,4	3,9	6,0
Végig párkapcsolatban	45,9	42,0	27,6
Végig pár+gyermek	6,8	12,7	9,6
Végig egyszülősként	1,4	2,0	1,2
Elvesztette a párját	17,8	9,3	6,8
Gyermeke elköltözött	13,0	17,1	32,4
Párkapcsolatba lép	0,7	1,5	1,2
Gyermekével összeköltözik	4,8	3,4	4,4
Egyéb	6,2	8,3	10,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
N	146	205	250
Nők			
Végig egyedül élő	25,7	19,7	13,4
Végig párkapcsolatban	17,3	20,6	22,1
Végig pár+gyermek	1,8	2,0	4,4
Végig egyszülősként	4,4	5,2	4,9
Elvesztette a párját	30,5	27,2	17,2
Gyermeke elköltözött	7,0	10,1	23,2
Párkapcsolatba lép	0,4	1,4	1,4
Gyermekével összeköltözik	3,7	4,1	3,8
Egyéb	9,2	9,6	9,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
N	272	345	367

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001, 2012 hullámok. Saját számítás.

Egyszemélyes háztartássá válás az életútban

Ahogy tanulmányunk korábbi szakaszaiban is jeleztük, nagyságrendjét, jelentőségét és következményeit tekintve az idősök háztartásszerkezeti változásai közül kiemelhetjük az egyedülélővé válást. Írásunk következő szakaszában azt vizsgáljuk meg, hogy milyen demográfiai és társadalmi ismérvek növelik meg ennek a változásnak az esélyeit. Az egyszemélyes háztartássá válás valószínűségét logisztikus regressziós elemzéssel vizsgáljuk. Az elemzésben használt változók százalékos megoszlását a 12. táblázat, a logisztikus regresszió eredményeit a 13. táblázat tartalmazza.

12. táblázat: A logisztikus regressziós elemzésben szereplő változók megoszlása
Distribution of variables included in logistic regression analyses

Változók	N	%
Neme		
Férfi	602	37,91
Nő	986	62,09
Kohorszok		
1942–1946	419	26,39
1932–1936	550	34,63
1937–1941	619	38,98
Háztartásszerkezet		
Egyedülélő	273	17,19
Partnerével, gyermekeivel	389	24,50
Csak partnerével	692	43,58
Csak gyermekeivel	135	8,50
Egyéb háztartásszerkezetben	99	6,23
Gyermekek száma és neme		
Nincs gyermeke	139	8,75
1 fiú	209	13,16
1 leány	198	12,47
2 fiú	203	12,78
2 leány	184	11,59
2 gyermek, fiú és leány	378	23,80
3 vagy több gyermek	277	17,44
Házasságok száma 2001-ig		
Egy házasság	1348	84,89
Kettő vagy több házasság	199	12,53
Nem volt	41	2,58
Iskolai végzettség		
Érettségi nélkül	1036	65,24
Érettségi	345	21,73
Diploma	206	12,97
NA	1	0,06
Jövedelmi kvintilisek 2001-ben		
1 – legszegényebb	187	11,78
2	324	20,40
3	365	22,98
4	313	19,71
5 – leggazdagabb	299	18,83
NA	100	6,30

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001.

Megjegyzés: NA – nincs adat

12. táblázat: A logisztikus regressziós elemzésben szereplő változók megoszlása (folytatás)
Distribution of variables included in logistic regression analyses (continued)

Változók	N	%
Betegség, 2001		
Nincs	792	49,87
Van	795	50,06
NA	1	0,06
A lakóhely településtípusa		
Budapest	303	19,08
Megyeszékhely	323	20,34
Város	438	27,58
Község	523	32,93
NA	1	0,06
Személyek	1588	100,00

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001.

Megjegyzés: NA - nincs adat

A regressziós elemzés eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy 2001 és 2012 között a vizsgált kohorszokban élők negyede vált egyedül élővé a tíz éves periódus alatt (13. táblázat). Az egyedül élővé válást számos demográfiai és szociológiai ismérv befolyásolja. Ezek közül nyilvánvaló, és a keresztmetszeti elemzésekből is jól látható, hogy a nők sokkal nagyobb valószínűséggel válnak egyedül élővé, mint a férfiak. És az is természetes, hogy az életkor előrehaladtával az egyszemélyes háztartássá válás esélyei növekednek. Ezen alapvető demográfiai ismérvek mellett meghatározó szerepe van a kiinduló időpontban megfigyelt háztartásszerkezetnek is. A korábban használt háztartásszerkezeti kategóriáknak megfelelően négy együttélési formára vonatkozóan vizsgáltuk meg annak az esélyét, hogy valaki a megfigyelt több mint 10 év alatt egyedülállóvá váljék. A legnagyobb esélyhányadost a gyermekükkel, pár nélkül élők körében mértük (1. modell). Sajnos a kutatásban használt adatbázis elemszámai nem tették lehetővé, hogy ezt a csoportot részletesebben megvizsgáljuk, de feltételezhetjük, hogy számos vonatkozásban nem egy homogén csoportról beszélhetünk. És az egyedülállóvá válás magasabb esélyeit több tényező is magyarázhatja. Az egyik, hogy az általunk vizsgált 1932–1946 között született kohorszokban is vannak még olyanok, akik gyermekei nem alapítottak családot, hanem még a szülővel élnek. A legfiatalabb korosztály ugyanis 2001-ben még csak 55 éves volt, ekkor gyermekeik a 20-as éveik végén járhattak. Korábbi tanulmányok pedig jól mutatják, a „mamahotelek” terjedése nem csupán a 20-as éveik végén, hanem a 30-as éveikben járó

fiatalokat is erőteljesen érintette (Monostori – Murinkó 2015, Monostori 2015). Különösen az egyszülős családok esetében tapasztalhatók kései elköltözések (Monostori 2015). Az idősek háztartásszerkezeti változásaira vonatkozó megfigyelés tehát részben ezzel van összefüggésben. Másrészt ezek olyan háztartásokat is magukban foglalnak, ahol a gyermekek egy rövidebb időre visszaköltöznek a szülőhöz. Ez nagyrészt a gyermekek válásával, kapcsolatuk felbomlásával lehet összefüggésben. Annak, hogy az idősek ebből az együttélési formából miért válhatnak viszonylag nagy eséllyel egyszemélyes háztartássá, éppen az lehet a magyarázata, hogy ez a gyermekek részéről egy ideiglenes állapot, vagyis egy átmeneti szakasz után ismét elköltöznek a szülőktől. A harmadik típus pedig az lehet, amikor a gyermek már önálló családot alapított, esetleg gyermeke is született, de együtt élnek a szülővel. Ez esetben tehát szétköltözésről van szó, amit például az indokolhat, hogy a gyermekek generációjának újabb gyermeke születik, és a meglévő lakás már nem felel meg a többgenerációs együttélésnek.

Az általunk vizsgált együttélési formák közül az egyedülállóvá válással szintén erős kapcsolatot mutat az ún. „egyéb háztartásszerkezet”, amelybe három vagy több generációs családok, illetve egyéb rokonokkal, nem rokonokkal élők tartoznak. Sajnos az elemszám ez esetben sem teszi lehetővé a részletesebb vizsgálatot, de úgy gondoljuk, hogy ezen a kategórián belül viszonylag sokan lehetnek, akik valamilyen betegség, önellátási probléma miatt élnek együtt vagy költöznek össze tágabb családjukkal vagy egyéb személyekkel, és azok is, akik valamilyen súlyosabb veszteség (pl. özvegyülés) után élnek hosszabb-rövidebb ideig az adott családszerkezetben. Ilyen lehet például, amikor valaki a megözvegyülése után összeköltözik a testvérével, majd elköltözik tőle. És ide sorolhatjuk azokat is, akik sohasem létesítettek párkapcsolatot, hanem mindvégig testvérukkal, idősebb rokonokkal éltek együtt. A testvér, az idősebb rokonok elvesztése is valószínűsítheti az egyedülállóvá válást. A családi állapot szerinti megoszlásokkal közelíthetjük egymáshoz az egyes csoportok arányát. 2001-ben az „egyéb háztartásszerkezetben” élők körében – az egyedülállókat leszámítva – a nőtlenek és hajadonok aránya a legnagyobb, 7%. Az özvegyek és elváltak együttesen a kategória egyharmadát teszik ki.

Az eddig felsorolt két háztartástípus után a harmadik legnagyobb esélyhányadossal a házasságban vagy élettársi kapcsolatban élő, két fős családok köre jellemezhető. Ez az esetek 94%-ában özvegyülést jelentett.

A témával foglalkozó szakirodalom gyakran felteszi azt a kérdést, vajon a gyermekeink száma és nemi hovatartozása hogyan befolyásolja azt, hogy idős korunkban milyen háztartásszerkezetben élünk. Különösen az irányba fordul az

érdeklődés, hogy a lányok vagy a fiúk azok, akik nagyobb valószínűséggel élnek együtt idősödő szüleikkel. A korábbi külföldi kutatások többsége azt erősítette meg, hogy a lányok nagyobb eséllyel élnek együtt/költöznek össze szüleikkel. Az egyedülállóra válás esélyeit tekintve mi e vonatkozásban nem tudunk kimutatni szignifikáns különbségeket, ami nagy valószínűséggel az alacsony esetszámának tudható be. A keresztmetszeti cenzusadatok ugyanis arra mutattak rá, hogy az egyedülálló státusz valószínűségét jelentősen csökkenti, ha valakinek vannak gyermekei, és a gyermekszám növekedésével ez a valószínűség csökken (2. modell).

Nem találtunk összefüggést a vonatkozásban sem, hogy a korábbi házasságok száma hogyan befolyásolja az egyedülállóra válást. Ezt az információt más adatforrásból sem tudjuk ellenőrizni, hiszen a 2011-es Cenzusban erre vonatkozóan nem gyűjtöttek adatokat. A 2001-es Cenzus-elemzéseink viszont azt mutatják, hogy az egyedülállók körében szignifikánsan magasabb azok aránya, akik életük során nem kötöttek házasságot, valamint akik legalább két házasságban éltek.

A szociológiai ismérvek körében az iskolai végzettség szerinti differenciálódás szignifikáns különbségeket mutatott. Az egyedülállóra válás esélye az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében magasabb. Az iskolai végzettségi szint emelkedése az egyedülállóra válás csökkenő esélyeivel kapcsolódik össze (3. modell). A jövedelmi helyzet vonatkozásában is a kedvezőtlenebb státuszúak körében magasabb az egyedül élővé válás esélye (4. modell). Ha mindkét változót szerepeltetjük a modellben, mindössze egyetlen ismérv hatása marad szignifikáns. Nevezetesen a legalsó kvintilisbe soroltak esélyei szignifikánsan magasabbak arra, hogy egyedülállóra váljanak (5. modell).

A demográfiai és a szociológiai ismérvek mellett az egészségi állapotnak is fontos szerepe lehet abban, hogy milyen háztartásszerkezetben élnek az emberek. Az egészségi állapot megromlása csökkentheti az egyedülállóra válás esélyeit, hiszen az érintettek nehezebben látják el saját magukat, családjukra vagy intézményesített támogatásra szorulhatnak, nagyobb eséllyel költöznek össze gyermekeikkel vagy egyéb rokonaikkal, és nagyobb az intézménybe, időskotthonba költözés valószínűsége is. A 2001-ben vizsgált egészségi állapot viszont nem mutat szignifikáns kapcsolatot az egyedülállóra válással (6. modell). Ennek egyik oka lehet, hogy az eddig vizsgált ismérvektől eltérően az egészségi állapot időben változó tényező, így precízebb operacionalizálásra lenne szükség ahhoz, hogy megfigyelhessük az egészségi állapot és a háztartásszerkezet változásainak egymásra hatását.

13. táblázat: Az egyeszmélyes háztartássá válást meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek 2001 és 2012 között. Logisztikus regresszió-elemzés
Demographic and social determinants of becoming a one person household between 2001 and 2012. Logistic regression analysis

	1. modell		2. modell		3. modell		4. modell		5. modell		6. modell		7. modell	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
Neme														
Férfi (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Nő	1,536	0,000	1,556	0,000	1,528	0,000	1,555	0,000	1,545	0,000	1,545	0,000	1,543	0,000
Kohorszok														
1942–1946 (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
1932–1936	0,649	0,000	0,682	0,000	0,605	0,001	0,711	0,000	0,688	0,000	0,688	0,000	0,681	0,000
1937–1941	0,266	0,107	0,288	0,083	0,245	0,144	0,338	0,053	0,319	0,000	0,319	0,070	0,321	0,069
Háztartásszerkezet														
Partnerével, gyermekeivel (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Csak partnerével	0,949	0,000	0,912	0,000	0,913	0,000	0,910	0,000	0,900	0,000	0,900	0,000	0,936	0,000
Csak gyermekeivel	1,302	0,000	1,339	0,000	1,371	0,000	1,304	0,000	1,299	0,000	1,299	0,000	1,290	0,000
Egyéb családsszerkezetben	1,288	0,000	1,222	0,000	1,242	0,000	1,077	0,000	1,098	0,000	1,097	0,000	1,127	0,000
Gyermekek száma és neme														
Nincs gyermeke (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
1 fiú	0,153	0,627	0,156	0,622	0,156	0,622	0,064	0,847	0,072	0,829	0,071	0,831	0,060	0,857
1 leány	-0,287	0,370	-0,299	0,353	-0,299	0,353	-0,332	0,325	-0,352	0,298	-0,355	0,296	-0,376	0,270
2 fiú	-0,213	0,516	-0,252	0,445	-0,252	0,445	-0,327	0,347	-0,340	0,330	-0,341	0,328	-0,295	0,401
2 leány	0,108	0,737	0,084	0,794	0,084	0,794	0,088	0,795	0,069	0,838	0,068	0,840	0,114	0,739
2 gyermek, fiú és leány	0,068	0,818	0,064	0,829	0,064	0,829	-0,009	0,978	-0,008	0,980	-0,008	0,978	0,033	0,915
3 vagy több gyermek	-0,318	0,309	-0,403	0,201	-0,403	0,201	-0,539	0,105	-0,569	0,087	-0,569	0,088	-0,502	0,135
Házasságok száma 2001-ig														
Egy házasság (ref.)	0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Kettő vagy több házasság	0,214	0,337	0,231	0,303	0,231	0,303	0,172	0,457	0,180	0,438	0,181	0,436	0,123	0,600
Nem volt	0,353	0,515	0,355	0,511	0,355	0,511	0,453	0,440	0,470	0,421	0,469	0,422	0,458	0,439

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001., 2012 hullámok. Saját számítás.

13. táblázat: Az egysemmélyes háztartássá válást meghatározó demográfiai és szociológiai ismérvek 2001 és 2012 között. Logisztikus regresszió-elemzés (folytatás)
Demographic and social determinants of becoming a one person household between 2001 and 2012. Logistic regression analysis (continued)

	1. modell		2. modell		3. modell		4. modell		5. modell		6. modell		7. modell	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
Iskolai végzettség														
Érettségi nélkül (ref.)					0 ^b				0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Érettségi			-0,405	,026					-0,228	0,258	-0,228	0,258	-0,284	0,167
Diploma			-0,600	,014					-0,452	0,139	-0,453	0,139	-0,529	0,088
Jövedelmi kvintilisek 2001-ben														
1 – legszegényebb (ref.)							0,969	,000	0,722	0,020	0,724	0,020	0,799	0,012
2							0,491	,051	0,256	0,375	0,258	0,372	0,335	0,256
3							0,495	,036	0,288	0,282	0,289	0,281	0,350	0,198
4							0,466	,052	0,299	0,251	0,300	0,250	0,315	0,231
5 – leggazdagabb							0 ^b		0 ^b		0 ^b		0 ^b	
Betegség, 2001														
Nincs (ref.)														
Van														
A lakóhely településtípusa														
Budapest (ref.)														
Megyeszékhely														
Város														
Község														
-2 Log likelihood	1281,886 ^a		1273,802 ^a		1264,029 ^a		1178,461 ^a		1175,716 ^a		1175,652 ^a		1171,952 ^a	
Cox & Snell R Square	0,134		0,139		0,145		0,152		0,153		0,153		0,156	
Nagelkerke R Square	0,198		0,206		0,216		0,225		0,227		0,227		0,231	
N	1591		1591		1591		1485		1485		1483		1483	

Forrás: Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2001., 2012 hullámok. Saját számítás.

ÖSSZEGRZÉS

Tanulmányunkban az idősök háztartásszerkezetében zajló átalakulásokat vizsgáltuk keresztmetszeti adatok alapján és longitudinális megközelítésben. Mindkét megközelítésben fontos kiindulópontnak tekintettük azt a tényt, hogy az életkor előrehaladtával egyre jobban növekszik annak a valószínűsége, hogy egyedül élővé váljunk, és hogy a nők körében az egyszemélyes háztartássá válás esélyei sokkal nagyobbak, mint a férfiak körében. Kutatásunk azonban arra a kevésbé ismert tényre is rámutatott, hogy 1990 és 2011 között az egyedül élők aránya a „fiatalabb” korcsoportokon belül is növekedett, amelynek egyik magyarázata az lehet, hogy a korábbi időszakhoz képest más tényezők is állnak az egyszemélyes háztartások arányának emelkedése mögött. Az adatok elemzése rámutatott arra, hogy korábban az özvegyülésnek sokkal nagyobb szerepe volt abban, hogy az idősök egyedül maradtak, míg napjainkra a válás is fontos tényezővé lépett elő. Az egyedülálló idősök körében ugyanis a vizsgált időszakban jelentősen növekedett az elváltak aránya. 1990-ben a 60 év feletti egyedül élő nők 9, 2011-ben már 17%-a volt elvált. A férfiak körében az arány 17%-ról emelkedett 31%-ra. Ez az eredmény összhangban van azzal a válási statisztikákban megfigyelt ténnyel, hogy egyre nagyobb a hosszú házasságok felbomlásának aránya is, és feltételezhetjük, hogy ezeket a „kései” válásokat már kisebb arányban követik újraházasodások.

Az egyszemélyes háztartások vonatkozásában azt is megállapítottuk, hogy ez tekinthető a legstabilabb háztartásszerkezeti formának, abban az értelemben, hogy ha valaki egyedül élővé válik, akkor nagyon kicsi az esélye annak, hogy ebből kilép. Akármilyen időtávot is figyelünk meg, az idősök töredéke él együtt ismét valakivel, ha egyszer már egyedülállóvá vált. Ha mégis, akkor ez jellemzően azt jelenti, hogy hosszabb-rövidebb időre a gyermekükkel költöznek össze.

Az egyedül élővé válás kockázata számos társadalmi ismérvvvel mutat összefüggést. Az alacsonyabb iskolai végzettségűeknek, az alacsonyabb jövedelmi státuszúaknak nagyobb esélyük van arra, hogy egyedül élővé váljanak, mint magasabb státuszú idős társaiknak. A lakóhely szerinti különbségek vizsgálata pedig arra mutat rá, hogy a budapesti idősök egyszemélyes háztartássá válásának esélye szignifikánsan magasabb, mint a vidéken élőké.

Az idősek körében viszonylag magas és növekvő tendenciát mutat azoknak az aránya, akik gyermekeikkel éltek együtt. Különösen az idős nők körében jellemző ez. Sajnos adataink nem tették lehetővé annak vizsgálatát, hogy ezek az együttélési formák hogyan alakulnak ki, az esetek mekkora százalékában van szó arról, hogy a gyermekek még el sem költöztek a szülői házból, és mekkora azoknak az aránya, akik újra összeköltöztek szüleikkel. Az is fontos információ lenne, hogy milyen motivációk állnak a mögött, hogy a felnőtt gyermekek még nem költöztek el a szüleiktől, illetve, hogy újra összeköltöznek velük. Az erre vonatkozó nemzetközi irodalom arra utal, hogy ezen együttélési formák hátterében a gyermekek szükségletei erősebb motivációként jelennek meg, mint az időseké, azaz általánosságban a gyermekeknek nagyobb szükségük van a szüleikkel való együttélésre, mint a szüleiknek velük (Wiemers et al. 2016). Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatához olyan adatállományokra lenne szükség, amelyekben a gyermekek és a szülők életpályáját is egyéni szinten követhetnénk.

Az emberi életpálya és ezen belül is a „nagyon idős” szakaszának meghosszabbodásával egyre fontosabb kérdéssé válik az is, hogy a saját maguk ellátására nem vagy csak korlátozottan képes idősek milyen keretek között élik az életüket, mekkora részük marad magánháztartásban, és kik választják vagy kényszerülnek arra, hogy intézménybe kerüljenek. Jelenleg a magyar intézményi ellátórendszer kapacitásai igen szűkösek, és súlyosak a minőségi problémák is. Ez lehet az oka annak, hogy az időseknek csak nagyon kis része él intézményekben.

IRODALOM

- Arber, Sara – Timonen, Virpi 2012: *Contemporary Grandparenting. Changing family relationships in global contexts*. The Policy Press, Bristol.
- Bartus Tamás 2015: Lemorzsolódás és súlyozás az Életünk fordulópontjai panelfelvételben. *Demográfia*, 58(4), 287–308.
- Boersch-Supan, Axel – Kotlikoff, Lawrence J. – Morris, John N. 1988: *The dynamics of living arrangements of the elderly*. National Bureau of Economic Research Working paper no. 2787.
- Dostie, Benoit – Léger, Pierre Thomas 2005: The Living Arrangement Dynamics of Sick, Elderly Individuals. *The Journal of Human Resources*, 40(4), 989–1014.
- Doyle, Martha – O'Dywer, Ciara. – Timonen, Virpi 2010: „How Can You Just Cut Off a Whole Side of the Family and Say Move On?” The Reshaping of Paternal Grandparent-Grandchild Relationships Following Divorce or Separation in the Middle Generation. *Family Relations*, 59(5), 587–598.
- Dykstra, Pearl A. – van Tilburg, Theo G. – Gierveld, de Jong J. 2005: Changes in Older Adult Loneliness. Results From a Seven-Year Longitudinal Study. *Research on Aging*, 27(6), 725–747.
- Evandrou, Maria – Falkingham, Jane – Rake, Katherine – Scott, Anne 2001: The dynamics of living arrangements in later life: evidence from the British Household Panel Survey. *Population Trends*, (105), 37–44.
- Makay Zsuzsanna 2016: Követéses vizsgálatból való kikerülés elhalálozás, válaszmegtagadás és egyéb okok miatt: panelkopás az „Életünk fordulópontjai” adatfelvételben. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 99–121.
- Monostori Judit 2015: Az egyszülős családdá válás az életútban és annak demográfiai meghatározói. *Demográfia*, 58(1), 27–56.
- Monostori Judit – Murinkó Livia 2015: Család- és háztartásszerkezet. In: Monostori Judit – Őri Péter- Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2015*. KSH NKI, 153–170.
- Mutchler, Jan E. – Burr, Jeffrey A. 1991: A longitudinal analysis of household and nonhousehold living arrangementst in later life. *Demography*, 28(3), 375–390.
- Wiemers, Emily E. – Slanchev, Vladislav – McGarry, Kathleen – Hotz, Joseph V. 2016: Living Arrangements of Mothers and Adult Children over the Life Course. *Research on Aging*, 39(1), 111–134.

STABILITY AND CHANGE IN THE HOUSEHOLD STRUCTURE OF THE ELDERLY

ABSTRACT

In this study we analyze the different living arrangements in later life. Living arrangements were most frequently analysed cross-sectionally in previous studies, however this examination uses not only cross-sectional, but also longitudinal data. Using the Turning points of Life panel survey we look at the changes of household structure over a 11-year period, from 2001 to 2012 in Hungary. The study points out that several demographic and socio-economic factors are correlated with the family arrangements. We demonstrate the rising rate of living alone among the older population, one of the most common trends noted by the literature. The study also reveals that the share of divorced people is rising, while the share of widowed ones is decreasing during the last two decades. Therefore divorce is a more and more important reason for living alone in later life. Using the panel data, some transition matrices are constructed. These matrices indicate that the probabilities of change in household structure are varying for the different living arrangements. Living alone is the most stable household type: among the ones who lived by themselves in 2001, 88% remained living alone by 2012 as well. The other categories, however, show a lower level of stability. The other important change in the pattern of living arrangements among the elderly is the increasing proportion of the elderly living as a lone parent. This is the effect of post-adolescence of younger generations and also the fragility of the partnership of young adults.